

Галина Гримашевич

Система українського числівника XVI – XVII ст.

Категорія кількості відбиває одну з найзагальніших властивостей буття. Вона є необхідним елементом пізнання дійсності, а число та величина, у яких конкретизується кількісна визначеність світу, – невід’ємні складові його практичного освоєння, усієї активної діяльності цивілізованої людини [Лукінова 2000: 7].

Числівники виникли в далеку давнину з потреб суспільства й розвивались у зв’язку з розвитком самого суспільства. Як зазначає В. Горпинич, слова на позначення кількості, числа, порядку при лічбі належать до найдавнішого шару лексики [Горпинич 2004: 132].

Виникнення та розвиток числівників тісно пов’язані з виникненням і розвитком поняття числа, яке виникло на тій стадії розвитку пізнання, коли людина при лічбі предметів змогла абстрагуватися від усіх їхніх властивостей, крім кількісних. Поняття числа первісно було пов’язане з уявленням про перелічувані предмети. Уже на ранніх стадіях господарського та культурного розвитку люди повинні були рахувати й вести облік, без якого не можна було організувати колективне виробництво.

З розвитком суспільства поширювалося пізнання людьми навколишньої дійсності дійсності, збагачувався спільний досвід, ускладнювалися суспільні відносини, розвивалося абстрактне мислення. У зв’язку з цим розвивалися й числові поняття, поширювалося коло слів, які означали ці поняття, тобто числівників. На ранніх етапах розвитку культури в народів із низьким рівнем розвитку господарства числівники були розвинені мало. У ті часи, коли люди ледве навчилися говорити, вони знали тільки два числа: один і два. Якщо треба було рахувати більше двох, просто говорили «багато». Тоді значення числівників було дуже конкретним [Івченко 1955: 5-6]

Наявна система числівників у своєму сучасному вигляді складалася в слов’янських мовах протягом тривалого часу. Давність походження її окремих ланок різна. За пам’ятками можна простежити певні етапи формування тих чи інших елементів числівникової системи в кожній слов’янській мові [Лукінова 2000: 3] у різні періоди функціонування кожної з мов, зокрема й української.

Зауважмо, що систему українського числівника проаналізовано в монографічних дослідженнях [див.: Арполенко 1980; Івченко 1955; Лукінова 1978; Лукінова 2000; Супрун 1969], у підручниках та посібниках для вищої школи з історичної граматики [Безпалько 1957; Жовтобрюх 1980; Крижанівська 2010], історії української мови [Бевзенко 1991; Історія 1978; Плющ 1971; Русанівський 2001], їй присвячено окремі розділи в процесі розгляду граматичних проблем сучасної української літературної мови [Безпояско 1993; Вихованець 1988; Вихованець 2004; Горпинич 2004; Доленко 1987; Кучеренко 1961] та

статті в мовознавчих виданнях [Булаховський 1951; Жовтобрюх 1960; Жовтобрюх 1993; Микитюк 2003; Німчук 1961; Німчук 1991; Павлович 1964; Самійленко 1954; Шевельов 1996] та ін. Водночас варто зазначити, що назви на позначення кількості в пам'ятках староукраїнської мови на матеріалі актових книг Житомирського гродського уряду XVI – XVII ст. частково проаналізовано в статтях О. Крижанівської [Крижанівська 2010А] та В. Мойсієнка [Мойсієнко 2007], хоча в них переважно акцентовано увагу на фонетичних особливостях числових назв та їхній структурі й вони репрезентують матеріал із північноукраїнського наріччя української мови.

Джерелами нашого слугували актові книги Житомирського гродського уряду 1590, 1611 та 1635 рр. і матеріали Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. (15 випусків), що дало змогу виявити систему тогочасного числівника та простежити її еволюцію до сучасного стану як у літературній мові, так і в українських діалектах¹.

Варто зазначити, що назви кількості – досить поширене явище в пам'ятках досліджуваного періоду, що, очевидно, зумовлено належністю аналізованих пам'яток здебільшого до офіційно-ділового стилю, у якому представлено різноманітну інформацію (судові позови, скарги тощо), яка вимагала обов'язкового використання числівників, щоб зазначити цінність нанесених збитків, кількість украдених речей тощо.

Зауважмо, що переважна більшість числових назв представлена графічно літерами, спорадично відзначено цифрові позначення, і тільки поодинокі трапляються утворення змішаного типу (*дани з нихъ 3 кади меду и семь безменовъ, ... за два воцила 2 гроша*) [СУМ 16-17 IV: 251].

Кількісні числівники

Кількісні числівники в документах пам'яток привертають увагу як із погляду словотвору, так і словозміни. Оскільки досліджувані пам'ятки належить до староукраїнського періоду розвитку мови, то зафіксовані в них слова на позначення кількості відбивають граматичні та морфологічні особливості числівників того часу.

Кількісні числівники цього періоду різні за семантикою та будовою. Серед означено-кількісних числівників найчисельнішими є власне-кількісні. Не поодинокі випадки вживання збірних числових назв та дробових. Нерідко фіксуємо неозначено-кількісні числівники.

Власне-кількісні числівники.

У пам'ятках досліджуваного періоду власне-кількісні числівники є щодо інших означено-кількісних угруповань основним означено-числівниковим шаром лексики. Це

---

¹ Зауважмо, що в статті ми не аналізуємо іменників із числовим значенням, числівників, які передані цифрами та буквами, а також відчислівникових утворень (прикметників, іменників, прислівників).

зумовлено тим, що в текстах офіційно-ділового стилю фіксуються збитки, нанесені заявникам, у вигляді точно окресленої кількості ушкоджених предметів, загиблих людей чи тварин, суми вкрадених грошей або матеріальної вартості речей, термінів повернення позик тощо. Традиційно розглядають числівники назви першого десятка, назви другого десятка, назви десятків, назви сотень, збірні та дробові числівники, неозначено-кількісні числівники, порядкові числівники.

Один. Як зауважують дослідники, числівник *один* за своїм походженням найближче стоїть до прикметників (чи неособових займенників), тому він має категорію числа й відмінка, а також форми всіх трьох родів [Лукінова 2000: 92]. Числівник *один* використано в досліджуваних пам'ятках староукраїнського періоду в різних відмінкових та родових формах. Так, найуживанішим цей числівник є у формі називного відмінка чоловічого роду в різних фонетичних варіантах: *один позовь* [АК 1611: 37], *оди(н) и(з) рубиномъ...* [АК 1611: 58], *один ... каразеевы" белы"* [АЖГУ 1590: 50], *Яковъ Собачынскии...одынъ* [АЖГУ 1635: 132], *один* [СУМ 16-17 VIII: 18], *одинъ* [СУМ 16-17 VIII: 21], *одень с ты^x слугъ* [АЖГУ 1635: 171], *одень* [СУМ 16-17 XII: 35], *одень* [СУМ 16-17 XV: 82], *единъ* [СУМ 16-17 VIII: 30], *едень* [СУМ 16-17 VIII: 38], *едень* [СУМ 16-17 XIV: 4], *едень* [СУМ 16-17 IV: 186] та знахідного відмінка: *и приятеля ѿ(д)ного* [АК 1611 64], *кадолбъ одинъ* [СУМ 16-17 XIV: 7], які зумовлені впливом народнорозмовної мови, діалектів; переважання зазначених відмінкових форм можна пояснити тим, що цей числівник уживався для перераховування здебільшого вкрадених речей, тому такі відмінкові форми є виправданими; значно менше функціонує цей числівник у формі родового відмінка: *ѿ заби(т)ѿ ѿ(д)ного* [АК 1611: 38]; орудного: *поѿ(с) з ножомо ѿ(д)ны(м)* [АК 1611: 93], *межи однимъ* [СУМ 16-17 VIII: 47], *по³вала ѿ⁰ны"* [АЖГУ 1635: 168], *з...ножемъ ѿ⁰ны"* [АЖГУ 1635: 168].

Значно рідше відзначено форми жіночого роду, здебільшого вони представлені формами називного відмінка в різних фонетичних варіантах: *одна* [СУМ 16-17 VIII: 17], *одна бо(г)данѿ(н)ка* [АК 1611: 195], *една* [СУМ 16-17 VIII: 8]; знахідного: *рану...ѿ⁰ну...задалъ* [АЖГУ 1635: 184], *за ѿдную суму* [АК 1611: 72], *ку(л)баку ѿдну* [СУМ 16-17 XV: 177], *ноч едну* [СУМ 16-17 XII: 52]; орудного: *межи ѿдною* [СУМ 16-17 VIII: 47]; місцевого: *в господѿ ѿдно(и)* [СУМ 16-17 VIII: 45], а також форми середнього роду в називному: *одно фале(н)дышовое* [АК 1611: 36], знахідному: *едно слово* [СУМ 16-17 XII: 9] та родовому відмінках: *ни единого множе(ст)ва* [СУМ 16-17 VIII: 49], а також у формі множини *ѿдни* [СУМ 16-17 XIV: 4].

Варто зазначити, що не в усіх контекстах числівник *один* виражає власне числове значення, оскільки його використано із семантикою порядкового числівника («перший») у

сполученні з іменником під час переліку: *оди(н) позовъ...*, *а други(и)...*[АК 1611: 40], *один позо(в) ѿ по(з)рабе(н)ѣ...*, *други(и) позо(в)...*, *а трети(и)...*, *а че(т)ве(р)ты(и) позо(в)...*[АК 1611: 56], тобто в таких випадках маємо підстави кваліфікувати числівник *один* як порядковий. Також помітна втрата кількісного значення числівника *один*, *одно* в контексті на кшталт *о(д)но[го] п~на по(д)старо(с)тего* [АК 1611: 163], *о(д)но(з)[о] сосо(н)я пне(в)* [АК 1611: 199], оскільки тут він ужитий із семантикою «тільки». Як зазначає В. Горпинич, семантику числівника лексема *один* має лише тоді, коли вказує на один предмет і перше число натурального ряду. В інших випадках це слово набуває значення прикметника, займенника, видільної частки, прислівника [Горпинич 2004: 126].

Як зауважують дослідники, числівник *один* являє собою слов'янський новотвір, оскільки в інших індоєвропейських мовах звукових відповідників йому немає [Івченко 1955: 23]. Зауважмо, що в досліджуваних текстах не відзначено слова *раз* у значенні «один», яке функціонує в українських говорах [Лукінова 2000: 95].

Два. Числівники *два*, *дві* та їхні фонетичні варіанти й відмінкові форми, порівняно з іншими числовими назвами, у пам'ятках досліджуваного періоду використані досить часто у формах називного відмінка: *два* [СУМ 16-17 VIII: 8], *два сосца* [СУМ 16-17 VIII: 16], *двѣ пре(н)кги* [АК 1611: 77]; *двѣ персонѣ* [СУМ 16-17 VIII: 8], *двѣ* [СУМ 16-17 VIII: 17]; родового: *двохъ* [СУМ 16-17 VIII: 5], *двохъ* [СУМ 16-17 XI: 23], *з дво(х) по(л)гако(в)* [АК 1611: 317], *дво^х шля^хтичо^в* [АЖГУ 1635: 137], *дво(х) шля(х)тичо(в)* [АК 1611: 111], *зъ двохъ ручныць* [СУМ 16-17 VIII: 46], *двухъ* [СУМ 16-17 XI: 27], *дву(х) товаришо(в)* [СУМ 16-17 X: 158]; давального: *двом* [СУМ 16-17 XIV: 36]; знахідного, у якому здебільшого простежуємо відмінність відмінкових форм для назв істот і неістот, а також збереження почасті в іменниках, ужитих при числівнику, форми двоїни: *жупано⁶ два* [АЖГУ 1590: 50], *пограбили конѣ^н...два* [АЖГУ 1590: 53], *зрубов два* [СУМ 16-17 XIV: 7], *цебры два* [СУМ 16-17 XIV: 7], *ма(р)кги два* [СУМ 16-17 VIII: 40], *два кадо(л)бы* [СУМ 16-17 XIV: 7], *о^рмяко⁶ два* [АЖГУ 1590: 50], *записовъ два* [АК 1611: 31], *припо(з)вовъ ... два* [АК 1611: 42], *дво(х) шляхтичовъ* [АК 1611: 74], *дву^х по^дданы^х* [АЖГУ 1590: 45], *плахо(т) сини(х) двѣ* [АК 1611: 5], *воловъ два, коровъ двѣ* [СУМ 16-17 VIII: 46], *ко(с) двѣ ... сокѣр двѣ* [СУМ 16-17 XV: 45], *гривѣно(к) двѣ* [СУМ 16-17 XIV: 34], *ра(н)ы двѣ* [АК 1611: 76], *да^т копъ двѣ* [АЖГУ 1590: 50], *ру^нни^н двѣ, порохо⁶ницъ двѣ* [АЖГУ 1590: 62], *мѣро^к двѣ* [АЖГУ 1590: 50], *двѣ дидра^хмѣ* [СУМ 16-17 VIII: 16], *двѣ* [СУМ 16-17 XIV: 6], *двѣ словѣ* [СУМ 16-17 XII: 7], *о(т)да(л) дѣ(л) двѣ* [АК 1611: 47]; орудного: *зо двѣма хлопчи* [СУМ 16-17 VIII: 48], *двоми по³вы* [АЖГУ 1590: 42], *мѣжи двѣма* [СУМ 16-17 VIII: 26];

місцевого: *v sprava^x dvo^x* [АЖГУ 1635: 91], *на двохъ таблахъ* [СУМ 16-17 XIV: 28; СУМ 16-17 XIV: 35].

Оскільки числівник *два* прикметникового характеру, то ця прикметниковість виявляється в розрізненні форм чоловічого: *по(з)во(в) два зє(м)ски(х)* [АК 1611: 211], з *дво(х) по(л)гако(в)* [АК 1611: 317], *коштувало золоты^x два* [АЖГУ 1635: 168], *жерєбъцовъ...карыхъ два* [АЖГУ 1590: 56] та жіночого роду: *ку(л) две на(д) окно(м)* [АК 1611: 321], *копъ две* [АЖГУ 1590: 50], *взяли...ялови^н две* [АЖГУ 1590: 61] та ін.

Зазначмо, що досліджуваних Житомирських актових книгах немає закономірного переходу **ѣ** в **і** в числівнику *два* у формі жіночого роду, переконливими прикладами чого є абсолютне використання форми *две*: *копъ две* [АК 1611: 70], *ра(н) две* [АК 1611: 207], *соке^р две* [АЖГУ 1590: 61], *са^н две* [АЖГУ 1590: 50], що є свідченням виразної фонетичної риси середньополіського діалекту, яка наявна була в ньому вже в досліджуваній період.

Для праслов'янської мови характерне вживання числівника **dъva* тільки в чоловічому роді, а **dъvě* – у жіночому й середньому; старослов'янська мова зберігає це розрізнення. У зв'язку з розвитком та вдосконаленням граматичної будови в староукраїнській мові середній рід поступово засвоїв форму чоловічого роду, наслідком чого стало використання сполучення числівника *два* у формі чоловічого роду з іменниками середнього роду, що пов'язане з руйнуванням категорії двоїни в слов'янських мовах: *пограбиль...са^н две* [АЖГУ 1590: 50], *пограбиль...ведѣ^р две*, *си^м две* [АЖГУ 1590: 51], *седель малеваныхъ две* [АЖГУ 1590: 53]. Таке використання свідчить про часткове збереження наприкінці XVI ст. категорії двоїни й, отже, неостаточного засвоєння середнім родом форми чоловічого роду. Варто зазначити, що розрізнення форм *два* і *две* за родами стосується тільки називного відмінка (а також знахідного в разі, якщо він збігається з називним: *домы два спалили* [АК 1611: 212], *готовыхъ копъ две отня(л)* [АК 1611: 70]. Зауважмо, що матеріали пам'яток досліджуваного періоду майже не фіксують числівників із приблизним значенням, навіть якщо вони стоять у постпозиції. Водночас спорадично відзначаємо приблизну кількість у конструкції *со два возы* [СУМ 16-17 XIV: 25].

Відмінювання числівника *два*, що, відповідно до семантики слова та його прикметникової функції, відбувалося за займенниковою парадигмою двоїни, зазнало в слов'янських мовах значних змін, які відбивають різноспрямовані тенденції, насамперед занепад двоїни, змішування іменного та займенникового відмінювання [Горпинич 2004: 120].²

---

² Докладний аналіз цих тенденцій представлено в книзі А. Є. Супруна [див.: Супрун 1969: 92-98].

Три. Цей числівник також досить часто вживаний у текстах досліджуваного періоду в різних відмінкових формах. Хоча він позначений найменшою кількістю фонетичних варіантів, усе ж у формах непрямих відмінків часто спостерігаємо ствердіння *р*, що свідчить про діалектний вплив на написання цього числівника. У досліджуваних текстах практично не відзначаємо форми називного відмінка (*тры гри* [СУМ 16-17 XIV: 45]), водночас переважають форми знахідного: *возо(въ) три*, *было хомутовъ три*, *у(з)дъ три* [АК 1611: 34], *сѣ^рмягъ чо^рны^х три* [АЖГУ 1590: 50], *жита мерокъ три* [АЖГУ 1590: 51], *по три золоты(х)* [АК 1611: 34], *плахо(т)...*, *три че(р)воны(х)...*, *сини(х) три* [АК 1611: 56], *дано три копы гроше^н* [АЖГУ 1590: 77], *три мѣсяцы* [СУМ 16-17 VIII: 12], *за три кони* [СУМ 16-17 VIII: 36], *мотыкъ ... три* [СУМ 16-17 VIII: 44], *воловъ тры* [СУМ 16-17 XI: 7], *кадилъ тры* [СУМ 16-17 XIV: 6]; рідше представлені форми родового: *трех годовъ* [СУМ 16-17 VIII: 54], *на де(н) тре(х) кроле(и)* [АК 1611: 53], *до лит тро(х)* [АК 1611: 74], *тре^х кролевъ свята* [АЖГУ 1590: 42], *тро(х) ра(з)* [СУМ 16-17 VIII: 45], *трѳхъ* [СУМ 16-17 XI: 25] чи орудного: *трема кро(л)ми* [СУМ 16-17 XV: 139] та місцевого відмінків: *на ты(х) тре(х) хороба(х)* [АК 1611: 162], *по тре(х) кроля(х)* [АК 1611: 45], *на трехъ* [СУМ 16-17 XIV: 34]. Як зауважують дослідники, у давньоукраїнський період числівник *три* розрізнявся за родами: *трые (трие)* – чоловічого роду, *три* – жіночого та середнього роду [Безпалько 1962: 318-319], хоча в досліджуваній період спостерігаємо цілковите витіснення форми чоловічого роду. У текстах пам'яток, як і в сучасній українській мові, зберігається стара форма називного відмінка жіночого та середнього роду числівника *три*, підтримана формою знахідного відмінка *три*, спільною для всіх родів: *три по(з)вы* [АК 1611: 292], *плахот три че(р)воны(х)...*, *сини(х) три* [АК 1611: 56]. Водночас варто відзначити непослідовний перехід *е* в *о* у формах родового та місцевого відмінків: *зъ тро(х) млыно(в)* [АК 1611: 275], *по тре(х) кроля(х)* [АК 1611: 45].

Чотири. Цей числівник серед назв першого десятка відзначається найбільшою кількістю фонетичних варіантів, які виразно демонструють діалектні особливості та риси української мови, серед яких – ствердіння **Ч** та **Р**, перехід давнього **Е** в **О**. Він зафіксований у текстах XVI – I пол. XVII ст. у формах називного відмінка: *во(з)ныки чотири* [СУМ 16-17 XV: 61], *чотири* [СУМ 16-17 X: 156], *чтыри* [СУМ 16-17 XIV: 35; СУМ 16-17 XI: 45], *руб(и)ко(в) чотыри* [СУМ 16-17 VIII: 31], *возовъ чотыри* [СУМ 16-17 XIV: 7], *чотыре* [СУМ 16-17 XII: 35], *четыре колца* [СУМ 16-17 XV: 88]; родового: *чотыро(х)* [СУМ 16-17 XIV: 35], *млыно(в) чотыро(х)* [АК 1611: 275], *до ты^х чотыро^х ко^н* [АЖГУ 1590: 63], *до записов... чотыро^х* [АЖГУ 1635: 121], *дубо(в) чотыре(х)* [АК 1611: 219], *четырох злостій* [СУМ 16-17 XII: 7], *з чтирѳхъ елеменьтовъ* [СУМ 16-17 XII: 11], *чтирохъ ча(с)тей* [СУМ 16-17 IV: 29]; давального: *чотыро(м)* [СУМ 16-17 XIV: 51],

чотыремъ сторожомъ [СУМ 16-17 XV: 85], найбільше знахідного: *ω^ддал был ко^н*
чотыри [АЖГУ 1590: 50], за *чотыри* *недѣли* [АЖГУ 1590: 72], *меду...кадѣ^н* *чотыри*
 [АЖГУ 1590: 54], *куплены(и) ... по чоты(р)и золо(т)ы(х)* [АК 1611: 33], *коштова(л)*
чотыри *золоты(х)* [АК 1611: 34], *зы(с)ки чотыри* [АК 1611: 145], *было...стыртъ*
чотыри [АК 1611: 79], *кошул...чотыри* [АЖГУ 1590: 50; СУМ 16-17 VIII: 8; СУМ 16-17
 XIV: 26], *позвоувъ...чотыри* [АК 1611: 41], *дель чотыры* [СУМ 16-17 X: 254], *по^дручн^х*
чотыро^х [АЖГУ 1635: 95], *чотыро(х) ч~ловеко(в)* [АК 1611: 200], *возовъ четыри* [СУМ
 16-17 XV: 61], *четыри не(д)ли* [СУМ 16-17 XII: 95], *рань...чтыри* [АЖГУ 1635: 140],
возникоувъ чтыри [СУМ 16-17 XV: 61], *печате(и) прити(с)неы(х) чтыри* [АК 1611: 254],
чтыри коуты [СУМ 16-17 XV: 202], *штыры пары* [СУМ 16-17 XV: 132], *купленую за*
штыри *золоты^х* [АЖГУ 1635: 168], за *штыри* *золоты^х* [АЖГУ 1635: 168], *ко(т)лы*
чотыре [СУМ 16-17 XV: 204], *четыре недѣли* [СУМ 16-17 XI: 10], зрідка орудного: за
дѣкретами чоты^рма [АЖГУ 1635: 121]; *чты(р)ма діамѣнтиками* [СУМ 16-17 VIII: 33],
чты(р)ма недѣлями [СУМ 16-17 XIV: 5] та місцевого: *на ты(х) по(з)вѣ(х) чотыре(х)* [АК
 1611: 123], *на чотыре(х) дубо(х)* [АК 1611: 219], *на чотырехъ ногахъ* [СУМ 16-17 XV:
 231] тощо. Цей числівник – останнє прикметникове утворення з тих, що позначають
 «малу кількість» [Лукінова 2000: 103]. У давньоукраїнській мові він розрізнявся за родами
 (*четыре* – чол. р., *четыри* – жін. і сер. р.) та відмінювався за зразком множини іменників
 основ на приголосний типу *дѣнь* [Безпалько 1957: 294]. Зазначмо, що в текстах
 досліджуваного періоду, як свідчить вибірка, стара форма *четыре* майже не вживається,
 що свідчить про її витіснення формою жіночого-середнього роду. Як і числівник *три*,
чотири в сучасній українській та інших слов'янських мовах утратив здатність
 змінюватися за родами. При цьому, за винятком російської, де для всіх трьох родів зараз
 збережена колишня форма чоловічого роду, в усіх слов'янських панівною стала жіноча.
 Проте, як зазначає В. Німчук, і досі в діалектах може зберігатися також форма чоловічого
 роду [Німчук 1991: 44-45]

Отже, числівник *чотири* в досліджуваній період, як і в сучасній українській мові,
 уже не має категорії роду та числа, а змінюється тільки за відмінками. Зауважмо, що цей
 числівник ужитий тільки у формі жіночо-середнього роду, форма ж чоловічого роду
 (*четыре*) трапляється поодинокі. Крім того, наявність **О** після шиплячого непослідовне,
 що свідчить про те, що на цей період шиплячі остаточно не стверділи.

Пять – дев'ять. Як зазначають дослідники, назви чисел від 5 до 9 були іменниками з
 числовим значенням, як у сучасній мові *п'ятірка*, *шестірка* і под. Числові назви
п'ять...дев'ять сприймалися як іменники жіночого роду *i*-основ. Характеризувалися вони
 такими ж граматичними властивостями, як і іменники [Івченко 1955: 32]. Мова

досліджуваних текстів XVI – I пол. XVII ст. засвідчує, що в той час ці числівники вже виражали кількісне значення, тому й не мали категорії роду та числа.

Найчастіше числівник *пять* використано у формі знахідного відмінка в кількох фонетичних варіантах із твердим та м'яким кінцевим приголосним: *коштова(л) пя(т)* *золоты(х)* [АК 1611: 34, 36], *гаковницъ пя(т)* [АК 1611: 47], *плахо(т) пя(т)* [АК 1611: 56], *гнали по^осви^нко^с пя^н* [АЖГУ 1590: 81], *пят воз* [СУМ 16-17 VIII: 40], *кунцев пят* [СУМ 16-17 XV: 179], *шлыковъ пять* [АЖГУ 1590: 53], *куплены^н за пѣ^н гроши^н* [АЖГУ 1590: 62], не властивою для знахідного відмінка є форма *пѣти (пяти)*, відзначена зрідка: *повѣда(л) пѣти подѣданыхъ* [АК 1611: 89], *пяти ч~лвка ..., ... пяти ч~лвка* [АК 1611: 70], *по пяти грошеи* [СУМ 16-17 VIII: 20]; зрідка відзначені форми родового відмінка: *до пяти мирок* [АК 1611: 322]; орудного: *бы^н с пѣ^нма камѣ^нми* [АЖГУ 1590: 60].

Числівник *шість* використано в таких відмінкових формах: називного відмінка – спорадично: *ше(ст) коштовали по золотому, а ше(ст) по позолото(з)[о]* (субстантивований числівник) [АК 1611: 34], *ше(ст)* [СУМ 16-17 XIV: 49]; родового: *шести золоты(х)* [АК 1611: 313], *де(р)жа(т) до ше(с)ты ле(т)* [АК 1611: 226], *до неде(л) ше(сти)* [АК 1611: 227], *до шести недѣль* [СУМ 16-17 VIII: 45], *шести человѣковъ* [СУМ 16-17 XIV: 28]; знахідного: *куплены^н ... за ше(ст) гроше^н* [АЖГУ 1590: 45], *плахо(т) ше(ст), ... се(р)мя(з) ше(ст)* [АК 1611: 56], *золотыхъ шест* [СУМ 16-17 XV: 78], *лыжокъ сребны(х) ше(ст)* [АК 1611: 58], *ше(ст) рубле(и)* [СУМ 16-17 VIII: 16], *кадокъ шестъ* [СУМ 16-17 XIV: 7], *кадолбов шестъ* [СУМ 16-17 XIV: 7], *шестъ камокъ* [СУМ 16-17 XIV: 34], *ше(ст) гроше(и)* [СУМ 16-17 XIV: 4], *коро(в) ше(ст)* [СУМ 16-17 XV: 23], *корыть шестъ* [СУМ 16-17 XV: 42], *мис...ше(ст)* [АЖГУ 1590: 51], *гусе^н ш^нсть* [АЖГУ 1635: 160] (форма демонструє перехід **Е** в **И**), *ше(с)ти человека ... поранили* [АК 1611: 193]; спорадично орудного відмінка: *ше(ст)ма конми* [СУМ 16-17 XII: 29].

У текстах досліджуваного періоду зафіксовано числівник *семь*, який використано як у старій формі (із компонентом **Д**), так і в новій, яка виникла в результаті спрощення в групах приголосних, спорадично відзначено наявність зредукованого, перехід **Е** в **І** (графічно **ѣ**), ствердіння кінцевого приголосного, у формах називного відмінка: *сем дияментов* [СУМ 16-17 VIII: 31], *се(д)мъ дный* [СУМ 16-17 XIV: 72]; родового: *до седми соборов* [СУМ 16-17 VIII: 55], *и(з) седмѣ* [СУМ 16-17 XIV: 70]; переважно знахідного: *коштоваль копъ семъ* [АЖГУ 1590: 53], *свинѣ^н се^н* [АЖГУ 1590: 81], *семъ жеребъцовъ* [АЖГУ 1590: 54], *конѣ(и) семъ* [СУМ 16-17 IV: 97], *плахо(т) семъ* [АК 1611: 55], *сти(р)тъ сем* [АК 1611: 179], *днин семъ* [СУМ 16-17 VIII: 40], *семъ муже(и)* [СУМ 16-17 VIII: 48], *бочокъ семъ* [СУМ 16-17 XIV: 7], *семъ дний* [СУМ 16-17 XV: 128], *се(м)*

лихтаро(в) [СУМ 16-17 XII: 147], *се(д)мь неве(ст)* [СУМ 16-17 XI: 37], *се(д)мь даро(в)* [СУМ 16-17 XV: 85], *пряжи...клу^бко^с сѣмь* [АЖГУ 1590: 61], *по семи золоты(х)* [АК 1611: 33, 36] та ін.

Числівник *вісім* найменш уживаний серед назв першого десятка тільки в давній формі *осмь (осмь)* у родовому: *ω пограбе(н)ε воловь осми* [АК 1611: 51], *осми днєй* [СУМ 16-17 VIII: 27] та в знахідному відмінках: *пограбили...седель...ω^смь* [АЖГУ 1590: 53], *коштоваль ω^смь копъ* [АЖГУ 1590: 53], *бугаю^с ω^смь* [АЖГУ 1590: 77], *коштова(л) осмь копъ гроше(и)* [АК 1611: 34, 36], *плахо(т) ω(с)мь* [АК 1611: 56], *гроше(и) ω(с)мь* [АК 1611: 93], *фасо(к) ω(с)мь* [АК 1611: 233], *локътей осмь* [СУМ 16-17 XIV: 34], *осмь стадїй* [СУМ 16-17 XV: 133]. Тільки в одному випадку відзначено новішу форму *взєли ку^р осимь* [АЖГУ 1635: 161], але ще без протетичного приголосного.

Числівник *дев'ять* використано в кількох фонетичних варіантах у формі знахідного відмінка, які виразно демонструють діалектний вплив: *за копъ девят* [АЖГУ 1635: 62], *гроше(и) готовыхъ девє(т)* [АК 1611: 92], у *Ивана Ве(р)гуна ... гроше(и) девєть* [АК 1611: 93], *пулгаковъ ... девєть* [СУМ 16-17 XV: 54], *за золотыхъ девєть* [СУМ 16-17 XV: 219].

Отже, переважна більшість форм числівників *п'ять – дев'ять*, які використані в текстах досліджуваного періоду, з певними фонетичними змінами успадкувала сучасна українська літературна мова (за винятком форм *пяти, шєсти, сєми*, ужитих у функції знахідного відмінка), а також низка з них збережена в українських діалектах.

Десять. Цей числівник використано у фонетичних варіантах, подібних до тих, які мав і числівник *дев'ять*. У текстах відзначено здебільшого форми знахідного відмінка: *было чоловієка десєт* [АЖГУ 1590: 44], *по^дε³дъковъ десєть* [АЖГУ 1590: 53], *коло^д десєть* [АЖГУ 1590: 54], *трєтяко^с...дєсє^т, ...свинє^т дєсє^т* [АЖГУ 1590: 77], *плахо(т) дєсє(т)* [АК 1611: 56], *кляч ... дєсє(т)* [АК 1611: 117], *дєсє(т) лашто(в) попєлу* [АК 1611: 159], *пиона мѣр дєсє(т)* [АК 1611: 233], *дєсє(т) ла(ш)то(в)* [АК 1611: 245], *дєсєть* [СУМ 16-17 VIII: 21], *копъ десєть* [СУМ 16-17 XIV: 28], *за золотыхъ десєт* [СУМ 16-17 XV: 64], *дєсєть гроше(и)* [АК 1611: 193], *по дєсєти копъ г(р)ше(и)* [АК 1611: 62]; спорадично – родового: *лєть дєсєти* [СУМ 16-17 VIII: 23], *до дєсєти* [СУМ 16-17 VIII: 45], *дєсєти во[ло](в)* [СУМ 16-17 XII: 9], *дєсєти ла(ш)то(в) попєлу* [АК 1611: 285].

Числівник *десять*, як і *дев'ять*, характеризується наявністю форманта *-t-* і співвідноситься з порядковим числівником [Лукінова 2000: 265]. Цей числівник за походження є іменником жіночого роду *i*-основи. У давньоукраїнській мові він відмінювався як іменник з основою на приголосний в усіх трьох числах. Із часом утратив категорію числа, а колишні його форми однини лягли в основу формування сучасного

відмінювання. В історії української мови числівник *десять* пройшов через усі ті зміни, що й числівники *п'ять* – *дев'ять* [Жовтобрюх 1980: 193]. Відмінкові форми числівника *десять*, відзначені в досліджуваних пам'ятках, відповідають його сучасній відмінковій парадигмі. Винятком є форма знахідного відмінка *по десяти копъ з(р)ше(и)*. Фонетичною особливістю числівника *десять*, зафіксованого в текстах пам'яток, є написання здебільшого *ε* на місці *ε, тобто цей числівник на той час не відображає закономірного переходу *ε* після пом'якшеного приголосного в *a*, що й досі збережено в говірках.

Отже, числівники назви першого десятка були досить уживаними в текстах XVI – I пол. XVII ст. у різних фонетичних варіантах, відмінкових формах. На рівні синтаксичної організації нерідко простежується інверсія зазначених числівників.

Одинадцять – дев'ятнадцять – це числівники назви другого десятка, які первісно були складеними за будовою (процес перетворення складених числівників – назв чисел другого десятка – на складні пам'ятки фіксують уже в період XIII ст. [Безпалько 1957: 294-295]). Для номінації кількості від 11 до 19 серед власне кількісних числівників у досліджуваних текстах домінують нові трансформовані (складні) форми, успадковані сучасною українською літературною мовою чи українськими діалектами, оскільки низка відмінкових форм позначена діалектними фонетичними рисами. Числівники для називання чисел другого десятка зафіксовані спорадично у формах називного відмінка: *трина(д)ца(т) по(з)во(в) ѿ грабежи* [АК 1611: 92], *тыє вси пѣтънадѣцатъ по(з)вовъ писаныє* [АК 1611: 92], *писаныє тыє вси сѣдѣмнаѣте позъвоуъ* [АЖГУ 1635: 144], *ѿ(с)мѣна(д)це(т) мѣль* [СУМ 16-17 XII: 68]; родового: *было до дванаѣцати чловека* [АЖГУ 1635: 96], *трина(д)цети ѿбоги(х)* [СУМ 16-17 XII: 36], *пѣ(т)надѣцати по(з)вовъ* [АК 1611: 94]; *ты^x шѣстнаѣцати копъ* [АЖГУ 1590: 63]; переважно фіксуємо форму знахідного відмінка: *коро^ѳ до^уны^x ѿдинаѣца^m* [АЖГУ 1590: 77], *за ѿдина(д)ца(т)* [СУМ 16-17 XIV: 73], *по^ѳсви^uко^ѳ ѿдинаѣцатъ* [АЖГУ 1590: 81], *бѣлокъ ѿди(н)надца(т)* [СУМ 16-17 XI: 57], *коро^ѳ до^уны^x ѿдинаѣца^m* [АЖГУ 1590: 77], *ѣдинаѣце(т)* [СУМ 16-17 VIII: 44]; *хустокъ двана(д)ца(т)* [АК 1611: 34], *двана(д)цат рубле(и)* [СУМ 16-17 VIII: 16], *хустокъ двана(д)ца(т)* [АК 1611: 34], *двана(д)ца(т) во(з)нико(в)* [АК 1611: 109], *шабѣль дванаѣцатъ* [АЖГУ 1590: 53], *по дванаѣца^m гроше^u* [АЖГУ 1590: 50], *готовы(х) гр~ε(и) двана(д)ца(т)* [АК 1611: 85], *за неѣ(л) двана(д)ца(т)* [АК 1611: 227], *за двана(д)це(т) дощо(к)* [СУМ 16-17 VIII: 10], *за золотых дванадцетъ* [СУМ 16-17 IV: 151], *бро(н) двана(д)це(т)* [СУМ 16-17 XI: 36], *дванадѣсетъ кошовъ* [СУМ 16-17 XII: 134], *дванадѣсе(т) знáмень* [СУМ 16-17 XII: 96] (останні дві форми числівника *дванадцять* зберігають залишки давнього варіанта числівника в другій частині (-*дѣсетъ*), яка ще не зазнала фонетичних змін і не перетворилася на *-дцатъ*); *коⁿ тринаѣца^m гроше^u* [АЖГУ

1590: 77]; *локоть чоты(р)на(д)цатъ* [СУМ 16-17 XV: 172], *золотыхъ чотырнадъцатъ* [СУМ 16-17 XV: 41]; *возо^v пѣ^mна^oца^m* [АЖГУ 1635: 110], *конѣ^u пѣ^mна^oцѣ^m* [АЖГУ 1590: 74], *петнадцатъ* [СУМ 16-17 XIV: 31], *было пѣ(т)на(д)ца(т) гр[о]шѣ(и)* [АК 1611: 195], *пѣтна(д)ца(т) золоты(х)* [АК 1611: 34], *сувоевъ пѣ(т)на(д)ца(т)* [АК 1611: 56], *пѣ(т)на(д)цатъ по(з)вовѣ* [АК 1611: 92], *пѣтна(д)ца(т) золоты(х)* [АК 1611: 34], *чоботы пѣ(т)на(д)ца(т) грошѣ(и)* [АК 1611: 189], *за золоты(х) пѣ(т)на(д)цѣ(т)* [СУМ 16-17 XIV: 48], *за ... пѣтънадцатъ* [СУМ 16-17 XIV: 54], *по пѣ^mна^oцати гроши^u* [АЖГУ 1590: 62]; *мостницъ шестнадцатъ* [СУМ 16-17 XII: 4], *сувоевъ шѣ(ст)на(д)ца(т)* [АК 1611: 56], *да^l шѣ^{cm}на^oца^m грошѣ^u* [АЖГУ 1590: 50], *возо^v шѣ^cна^oца^m* [АЖГУ 1635: 110]; *гр~шѣ(и) ... сѣ(м)на(д)ца(т)* [АК 1611: 87], *гусей семьнадъцатъ* [СУМ 16-17 XV: 195], *семнадцатъ камней* [СУМ 16-17 XIV: 32]; *коро^o ѿ^cмънадъцатъ* [АЖГУ 1590: 54], *на косаровъ осмънадцат* [СУМ 16-17 XV: 46], *сувоевъ ѿ(с)мъна(д)цѣ(т)* [АК 1611: 56], *грошѣ(и) ѿ(с)мъна(д)ца(т)* [АК 1611: 85], *грошѣ(и) ѿ(с)мъна(д)ца(т)* [АК 1611: 87]; *дѣвѣ^mна^oца^m копъ грошѣ^u* [АЖГУ 1590: 82], *дѣвятна(и)цѣ(т)* [СУМ 16-17 XIV: 71], *дѣвя(т)на(и)ця(т) гро(и)* [СУМ 16-17 VIII: 19], *за дѣвя(т)наця(т) дилю(в)* [СУМ 16-17 VIII: 20].

Спорадично назви другого десятка вжито в родовому (*шестинадцати лаптовъ* [СУМ 16-17 IV: 43]) та місцевому (*Въ .. семинадъцати дворищахъ* [СУМ 16-17 VIII: 4]) відмінках, форми яких зберігають відмінювання цих числових назв у першій частині, оскільки у вихідних сполученнях їхні складові частини поєднувалися через прийменникове керування, то під час відмінювання зміни підлягав тільки перший, керуючий компонент, тоді як другий, керований, залишався незмінним [Лукінова 2000: 281], яке в сучасній українській мові втрачено.

Серед назв чисел другого десятка привертають увагу складені конструкції, які в сумі дають 13: *записанью...позъвоуъ...двана^cте и єдѣ^u* [АЖГУ 1635: 145], *котловъ ... дванадцатъ и одинъ* [СУМ 16-17 X: 247], що зумовлено, очевидно, тим, що здавна числівник *тринадцатъ* вважають нещасливим (серед назв другого десятка він найменше використаний у досліджуваних текстах) і намагаються уникати його або замінювати іншими числами.

Варто зауважити, що в позначеннях чисел другого десятка витримана однотипність структури сполучень та їх відмінювання, крім числівників на зразок *одина^cте* [АЖГУ 1635: 136], *седьмъна^cте* [АЖГУ 1635: 144], *двана^cте* [АЖГУ 1635: 145], *осмна^cце злоти(х)* [СУМ 16-17 XII: 28], які позначені польським впливом [Мойсієнко 2004: 17] і не збережені в сучасній українській мові.

Отже, назви другого десятка, які за походженням були складеними, у досліджуваних текстах представлені тільки в трансформованій новій формі як складні

утворення з другою частиною *-дцать* у різних фонетичних варіантах, зумовлених діалектним впливом. Водночас спорадично відзначаємо складні форми з другою частиною *-десять* із різним фонетичним наповненням, яке свідчить про діалектний вплив, оскільки такі фонетичні риси збережені в сучасних українських говірках (напр., гуцул. *штирнаціть* ‘чотирнадцять’ [Негрич 2008: 191]). Крім того, під час відмінювання переважно змінюється тільки друга частина. Отже, числівники *одинадцять* – *дев’ятнадцять*, зафіксовані в досліджуваних текстах, свідчать про послідовне завершення процесу трансформації та здебільшого збереження невідмінюваності першого компонента.

Назви десятків у досліджуваних текстах відзначені досить часто. Загалом на позначення десятків використано успадковані давньоукраїнські відповідники в трансформованих складних формах (давніші складені відзначені спорадично). Найбільш уживані назви десятків закономірно в знахідному відмінку з різним фонетичними варіантами здебільшого другої частини складного утворення: за *два(д)ца(т) золоты(х)* [АК 1611: 34], *штучо(к) два(д)ца(т)* [АК 1611: 33], *два(д)ца(т) локоть* [АК 1611: 34], *кз~ре(и) два(д)ца(т)* [АК 1611: 85], *воловь...два^дцать* [АЖГУ 1590: 53], *гако^вницъ два^дца^м* [АЖГУ 1590: 52], *гроше^н...ко^н два^дца^м* [АЖГУ 1590: 50], *по два^дцати копъ гроше^н* [АЖГУ 1590: 53]; *са(нь)янов три(д)ца(т)* [АК 1611: 33], *три(д)ца(т) гроше(и)* [СУМ 16-17 VIII: 18], *поло^мна ...локо^м три^дца^м* [АЖГУ 1590: 50], *по(л)ски(х) три(д)ца(т)* [АК 1611: 58], *холоповъ ... три(д)ца(т)* [АК 1611: 187], *барано(в) три(д)ца(т)* [АК 1611: 233], *тридцать золотихъ* [СУМ 16-17 VIII: 4], *гряд три(д)ца(т)* [СУМ 16-17 XIV: 46], *тридъцать копъ* [АЖГУ 1590: 53], *купленые по тридцати золотых* [АК 1611: 34], *за три(д)це(т) дьлю(в)* [СУМ 16-17 VIII: 19], *трѣдцетъ* [СУМ 16-17 XI: 37], *тридѣту копъ гроши* [АЖГУ 1635: 139] (остання форма позначена виразним польським впливом); *куплены^х за соро^к копъ* [АЖГУ 1590: 52], *сорок* [СУМ 16-17 XIV: 35], *куницъ сорок* [СУМ 16-17 XV: 180], *порохо^вни^н...сорокъ* [АЖГУ 1590: 52], *копъ сорокъ* [АК 1611: 116], *золоты(х) ... соро(к)* [АК 1611: 58], *сорок ко(н)* [СУМ 16-17 XIV: 68], *за сорокъ золоты(х)* [АК 1611: 121], *монѣти лито(в)ское чотыридѣсят* [АК 1611: 33], *чты(р)десЯт днй* [СУМ 16-17 XII: 230], *чѣты(р)десеѣ(т) стаѣнь* [СУМ 16-17 XV: 71], *аршиновъ чѣтырѣсѣтъ* [СУМ 16-17 XV: 78], *чѣтырѣсѣ(т) лѣт* [СУМ 16-17 XV: 107], *чотырѣсѣят* [СУМ 16-17 XIV: 34], *чтыридѣся(т) сорокъ либръ* [СУМ 16-17 IV: 65] (останній приклад свідчить про неусталеність числової назви на позначення чотирьох десятків, тому писар, очевидно, використав спочатку давню форму, після неї – нову); *гряд пѣтдѣсят* [СУМ 16-17 XIV: 46], *по пѣ(т)дѣся(т) золоты(х)* [АК 1611: 33], *пѣтдѣся(т) во(з) сѣна* [АК 1611: 9], *коцовъ ... пѣ(т)дѣся(т)* [АК 1611: 33], *монѣты золоты(х)*

ня(т)деся(т) [АК 1611: 58], *пѣ^мдеся^м ко^н* [АЖГУ 1590: 45], *пѣтдѣсетъ* [СУМ 16-17 VIII: 21], *конѣ(и) пѣтдѣсетъ* [СУМ 16-17 XIV: 37], *по пѣтидесять золотыхъ* [СУМ 16-17 XV: 191], *пѣ(ти)дѣсе(т) ла(ш)то(в)* [СУМ 16-17 VIII: 45]; *ше(ст)деся(т)* [АК 1611: 47], *золоты(х) по(л)ски(х) ше(ст)деся(т)* [АК 1611: 236], *ше(ст)дѣсе(т) плотиць* [СУМ 16-17 XIV: 7], *по ше^{см}деся^м копь* [АЖГУ 1590: 52], *золотыхъ на ше^{см}деся^м* [АЖГУ 1635: 180], *ше(ст)деся(т)* [СУМ 16-17 XV: 4], *каплуновъ ше(ст)деся(т)* [СУМ 16-17 XIV: 44], *шесть десятъ ихъ* [СУМ 16-17 XV: 14]; *коштова(л) се(м)дѣса(т) гроше(и)* [АК 1611: 189], *се(м)дѣсят(т) возъ сѣна* [АК 1611: 30], *было чл~вка се(мъ)дѣсятъ* [АК 1611: 68], *воло^б се^ндѣся^м побрали* [АЖГУ 1590: 47], *копь се^ндѣся^м* [АЖГУ 1590: 73]; *о(с)мьдѣся(т)* *золоты(х)* [АК 1611: 124], *было о(с)мьдѣся(т) воевъ сѣна* [АК 1611: 29], *сѣна о^смьдѣся^м во^с* [АЖГУ 1590: 45], *о(с)мьдѣся(т) чл~вка* [АК 1611: 170], *вусьмьдѣсе(т)* [СУМ 16-17 XI: 3]; *деветдесять копь* [СУМ 16-17 VII: 217], *дѣрева... дѣве(т)дѣся(т)* [АК 1611: 200], *коп по дѣведѣся(т)* [СУМ 16-17 VII: 217], *таляро(в) ... дѣве(т)дѣсе(т)* [СУМ 16-17 VII: 217], *за соумоу...дѣвя(д)ѣся(т)* [СУМ 16-17 VII: 217], *гречки копь дѣвяносто* [СУМ 16-17 VII: 216], *дѣвеносто коп* [СУМ 16-17 VII: 216], *дѣвеносто каде(и)* [СУМ 16-17 VII: 216]; спорадично відзначені форми називного: *дымовъ двадцатъ* [СУМ 16-17 VIII: 20], *каплунов дватцат* [СУМ 16-17 XIV: 44] та родового: *до два(д)ца(ти) бобро(в)* [СУМ 16-17 VIII: 45], *трыдцати* [СУМ 16-17 VIII: 21], *до трыдцати* [АЖГУ: 180], *до три(д)цети* [СУМ 16-17 VIII: 45] відмінків.

Отже, назви десятків переважно успадковані від давніх епох у староукраїнську мову, з якої в результаті різних фонетичних змін увійшли до сучасної української мови. Варто окремо відзначити кількість на позначення чотирьох десятків, яка в досліджуваних текстах передається по-різному: в актах 1611 року відзначено дві назви – давнішу *чотыридѣсят* і новішу *сорокъ (соро(к))*, а в актах за 1590 та 1635 роки лексема *чотыридѣсят* не відзначена, натомість писар у справі № 35 за 1635 рік вдається до складеної конструкції, яка в сумі дає *сорок*: *наловы^шшы бочокъ трыдцатъ и дѣсятъ и чотыры* [АЖГУ 1635: 135]. Крім того, заслуговує на увагу новий числівник *дѣвяносто*, який тільки спорадично відзначено в досліджуваних текстах, натомість сума в дев'ять десятків найчастіше передається різноманітними фонетичними варіантами давнього числівника *дѣятдесять* (див. [СУМ 16-17 VII: 216-217]), що свідчить про неусталеність нової числової назви в XVI – I пол. XVII ст.

Отже, сучасні українські числівники *п'ятдесят* – *вісімдесят* є прямим продовженням відповідних складених числових назв давньоукраїнської мови. У процесі зрощення компонентів тут відбулися менш істотні зміни [Жовтобрюх 1980: 186]. Форми числових назв десятків відбивають тенденції, характерні для творення складних

числівників у той час. Вони змінюються за відмінками, але не мають категорії роду та числа.

Назви сотень, як і десятків, у досліджуваних текстах досить уживані також здебільшого в новій трансформованій складній формі (спорадично відзначені й старі складені) та зафіксовані переважно у формах знахідного відмінка, часто зі збереженням давньої парадигми: *Ве(н)ко(в) сто* [СУМ 16-17 XIV: 7], *да^т...сто гроше^т* [АЖГУ 1590: 60], *вєпро⁶...сто* [АЖГУ 1590: 81], *золотих сто* [АЖГУ 1590: 71], *возо(в) сто* [АК 1611: 122], *за золоты(х) сто* [АК 1611: 217], *сто возовъ сєна* [АК 1611: 29], *было заєчи(н) сто* [АК 1611: 34], *по сту золоты(х)* [АК 1611: 159]; *было двєстє ... золоты(х)* [АК 1611: 49], *ове(ц) двєстє* [СУМ 16-17 XV: 65], *аришино(в) двєстє* [СУМ 16-17 XV: 6], *двєстє конє^т* [АЖГУ 1590: 52], *копъ двєстє взяли* [АЖГУ 1590: 53], *сєна двєстє во³* [АЖГУ 1590: 44], *пѣвѣнювъ двє(с)тє* [СУМ 16-17 XV: 197], *двє(с)тє золоты(х)* [АК 1611: 145], *да(т) золоты(х) двєстє* [АК 1611: 170], *п~нє(в) двєстє* [АК 1611: 199], *на золоты(х) двєсти* [АК 1611: 155], *на злотыхъ двисти* [СУМ 16-17 XV: 124], *двѣстѣ* [СУМ 16-17 XIV: 37; СУМ 16-17 XV: 84], *пограбили двѣстѣ* дидрагмі [СУМ 16-17 VIII: 16], *двистє возовъ* [АЖГУ 1635: 110], *двох сот коп* [СУМ 16-17 IV: 130]; *трыста коп* [СУМ 16-17 XIV: 78], *трыста копъ гроше(ц)* [АК 1611: 33], *сафѣяновъ ... трыста* [АК 1611: 33], *трыста* [СУМ 16-17 XV: 89], *по трыста золоты(х)* [АК 1611: 74]; *чотыриста локо(т)* [АК 1611: 56], *чотыри(с)та золоты(х)* [АК 1611: 116], *на чотыриста золоты(х)* [АК 1611: 221], *ску(р) ... чотыриста* [АК 1611: 33]; *поло(т)на локо(т) ня(т)сотъ* [АК 1611: 75], *ня(т)со(т) чл~вка* [АК 1611: 75], *пєтсьотъ* [СУМ 16-17 VIII: 21], *пєтсот коп* [СУМ 16-17 XIV: 78], *пєтсот* [СУМ 16-17 XV: 25], *по золотыхъ пятисо(т)* [СУМ 16-17 XV: 3], *сєна возовъ ня(т) со(т)* [АК 1611: 79]; *сумы ше^{см}со^м золоты^х* [АЖГУ 1635: 93], *полотна локо(т) ше(ст)со(т)* [АК 1611: 55], *маю...шестьсотъ по(л)ски(х)* [АК 1611: 116], *пнє(в) ... ше(ст)со(т)* [АК 1611: 199], *шесть сотъ* [СУМ 16-17 XV: 9]; *по ѱ(с)мисо(т) золоты(х)* [АК 1611: 249], *на ѱ^смьсотъ золоты^х* [АЖГУ 1635: 180], *ѱсмьсот(ь) копъ* [СУМ 16-17 XIV: 78], *золотыхъ ѱсмьсо(т)* [СУМ 16-17 XV: 29], *осмь сотъ* [СУМ 16-17 XIV: 78], *на ѱ(с)мь со(т) золоты(х)* [АК 1611: 36]; *по(л)ски(х) девятьсо(т)* [АК 1611: 74]; часто фіксуємо форми родового відмінка: *ста золоты(х)* [АК 1611: 217], *ста лє(т)* [СУМ 16-17 VIII: 51], *рань...до ту* [АЖГУ 1635: 191]; *бли(з)ко до дво(х)сотъ* [АК 1611: 205], *дво(х)со(т) золоты(х)* [АК 1611: 146], *дво(х)со(т) тальяро(в)* [АК 1611: 61], *дво(х) со(т) золоты(х)* [АК 1611: 251], *двоухъ сотъ золотыхъ* [СУМ 16-17 XV: 235]; *до тро^хсо^м возо^в* [АЖГУ 1635: 136], *до трє(х)со(т) конє(ц)* [АК 1611: 79]; *пє(т)со(т) золоты(х)* [АК

1611: 254], *накладо(м) пяти со(т) золоты(х)* [АК 1611: 146]; з *ше̇тисо^м золоты^х* [АЖГУ 1635: 93].

Спорадично відзначено форми орудного відмінка: *стома копами* [СУМ 16-17 IV: 59], *двемасты копами гроше̇* [АЖГУ 1590: 75], *четырма стáми* [СУМ 16-17 IV: 34], *пѣтиста копами* [АЖГУ 1590: 44], *под пя^ммасты копами гроше̇* [АЖГУ 1590: 76], місцевого: *в ты^х сту копа^х* [АЖГУ 1590: 72], *у ста копа(х)* [АК 1611: 237], *у двѣя(ти)со(т) копах гроше̇(и)* [АК 1611: 239].

Колишні словосполучення, що позначали назви сотень, із часом зазнали універбізації. Цей процес виявився насамперед в об'єднанні у вимові обох компонентів одним наголосом. Про сприйняття сполучення як цілісного слова свідчить і написання разом обох частин, а також тенденція до незмінності того чи іншого компонента Але, як зазначає Т. Лукінова, нарізне написання компонентів назв сотень не в усіх мовах свідчить про подальшу універбізацію сполучень [Лукінова 2000: 300]. Для числових назв на позначення сотень у досліджуваній період характерна непослідовна універбізація, свідченням чого є збереження в поодиноких випадках давніх складених утворень назв сотень на місці складних, хоча спорадичність такого написання свідчить про завершення процесу трансформації складених назв у складні саме в досліджуваній період. Крім того, у складних числівниках на позначення сотень відмінюються обидві частини, що характерно і для сучасної української мови. Водночас відзначено відмінкові форми числівника *сто*, які в сучасній українській мові втрачені, а також давні відмінкові форми числівників, які збережені в українських діалектах (напр., *двіста* 'двісті' [Негріч 2008: 60]).

Складені кількісні числівники. Кількість, складена з чисел різних розрядів десяткової системи як проста сума їх, у XVI – I пол. XVII ст. виражалася сполученням відповідних числівників. Компоненти в таких сполуках пов'язувалися між собою зв'язком сурядності, розташовуючись у порядку спадної кількісної ознаки, тобто до назв більших чисел приєднувалися назви менших, часто за допомогою сурядного єднального сполучника *и*, який приєднував останню складову такої числової назви (зрідка дві останні складові). У досліджуваних текстах активно функціонують синтаксичні конструкції для позначення:

1) десятків та одиниць: *гре̇ки (коп) пя^мдеся^м и две* [АЖГУ 1590: 73], *на злотыхъ три^дца^м и два* [АЖГУ 1635: 110], *два(д)цати и пяти ко(н) гро(ш)еи* [АК 1611: 52], *ше̇стидесять и дво(х) г~(р)ше̇(и)* [АК 1611: 131], *на се̇(м)десят и се̇(м) ко(н) гроше̇(и)* [АК 1611: 164], *ко(н)цо(в) три(д)ца(т) и два усыпали* [АК 1611: 255], *пятдесят и чотыри* [СУМ 16-17 VIII: 4], *двадца(т) и пѣ(т) копь гроше̇(и)* [СУМ 16-17 XI: 27],

пя(т)десять и три [СУМ 16-17 XV: 9], *быков ... сорок и пѣт* [СУМ 16-17 XV: 23], *ко(т)ви(ц) два(д)ца(т) и (т)ри* [СУМ 16-17 XV: 55];

2) сотень і десятків: *сто и соро^к овецъ* [АЖГУ 1590: 73], *проса копъ сто и о^смь дѣся^м, е^чмѣню ко^н сто и тридц^а^м* [АЖГУ 1590: 73], *возо^б взя^н триста и п^я^мдѣся^м* [АЖГУ 1590: 73], *дерева...сто и сѣ(м)дѣся(т)* [АК 1611: 206], *дымовъ сто и два(д)цать* [СУМ 16-17 VIII: 20], *ста и двадцати копъ грошей* [СУМ 16-17 XV: 140], *семьсотъ и три(д)цать* [СУМ 16-17 XV: 243], *сто и два(д)ца(т) копъ гроше(и)* [СУМ 16-17 XII: 12], *шесть сотъ и три(д)цатí* [СУМ 16-17 XII: 134];

3) сотень із десятками та одиницями: *до тро^хсо^м возо^в оси^мдѣся^м и дѣв^е^м возо^в* [АЖГУ 1635: 136], *чотыриста двадцати и семи* [СУМ 16-17 VIII: 20], *сто шестъдѣсять и пять* [СУМ 16-17 XV: 227], *золотыхъ девет сот семдѣсят и шесть* [СУМ 16-17 XII: 156], *двѣстѣ и сорокъ и три* [СУМ 16-17 IV: 93];

4) сотень та одиниць: *двѣсти и трое, коро^б сто и двѣ, копъ сто и о^с^мь* [АЖГУ 1590: 73];

5) тисяч із сотнями та десятками: *чотыри тисѣчи и двистѣ два(д)цатъ золоты(х) по(л)ски(х)* [АК 1611: 95];

6) тисяч і сотень: *сумы п~нзе(и) пяти тисѣчи и о(с)мисо(т)* [АК 1611: 288], *дво(х) тисѣче(и) и сѣ(м)со(т) золоты(х)* [АК 1611: 233], *одинадцети тисѣчи и семсотъ золотыхъ* [СУМ 16-17 XV: 92], *тысѣчу и чѣтыре ста возо(в)* [СУМ 16-17 IV: 190];

7) тисяч із десятками та одиницями: *тисѣчи золоты(х) два(д)цати и пяти золоты(х) по(л)ски(х)* [АК 1611: 290, 301], *на чотыри тисѣчи и три^дцать и о^смь золоты^х* [АЖГУ 1635: 121];

8) тисяч та одиниць: *тисѣча и п^ятеро гусѣ^у* [АЖГУ 1590: 73].

Числові форми на зразок *одина^стѣ со^м* [АЖГУ 1635: 136], *трина(д)цатисо(т) и ше(с)ти дѣся(т) золоты(х) по(л)ски(х)* [АК 1611: 95], *два(д)ца(т) сто возо(в)* [АК 1611: 195] є свідченням того, що писарі вдавалися до лічби сотнями, коли йшлося про кількість, більшу за тисячу. Як зазначає М. Івченко, у живій народній мові числівник *сто* до недавнього часу був найбільшою одиницею числення. У західноукраїнських діалектах і тепер можна спостерігати лічбу сотнями [Івченко 1955: 38].

Українська мова успадкувала від давньоукраїнської спосіб вираження складених кількісних понять за допомогою синтаксичних словосполучень із сурядним типом зв'язку між компонентами, але без сполучників. Тому паралельно із зазначеними сполучниковими утвореннями в досліджуваних текстах зафіксовано й безсполучникові сполуки: *поло^мна локо^м на локо^м два^дца^м два за гроше^у соро^к чотыри* [АЖГУ 1590: 62], *свинѣ^у три^дца^м п^ят, по^дсви^нко^б два^дцать п^ят, конѣ^у два^дца^м ше^с^т* [АЖГУ 1590: 81], *сорокъ чотыри*

[СУМ 16-17 XV: 80], *соро(к) ня(т)* [СУМ 16-17 XV: 174], *двадцать шесть* [СУМ 16-17 XV: 179], *гроше" два^оца^м чотыре* [АЖГУ 1590: 51], *сто два^оца^м золотыхъ* [АЖГУ, 1635: 121], *ко^с двесте ѿмь* [АЖГУ 1590: 74], *суму...двусте пѣ^мдеся^м* [АЖГУ 1635: 95], *гр[ош](шеи) два(д)ца(т) ше(ст)* [АК 1611: 206], *за гр[о]ше[и] два(д)ца(т) ня(т)* купленую [АК 1611: 206], *было сто три(д)цать воз сѣна* [АК 1611: 30], *на золоты(х) сто ше(ст)десять* побрано [АК 1611: 303], *сто два(д)цать пять* золоты(х) [АК 1611: 307] тощо.

Окреме місце в системі власне кількісних числівників актових відведено числовій назві *тисяча*, яка репрезентована кількома фонетичними варіантами та різними відмінковими формами зі збереженням здебільшого давніх відмінкових закінчень. Цей числівник у формі називного та місцевого відмінків зафіксовано тільки спорадично: *купленая тисѣча по ня(т)деся(т) золоты(х)* [АК 1611: 33], *по тисѣчи золоты(х)* [АК 1611: 16], *арештоваль в тисѣ(чи) копа(х)* [АК 1611: 262]; зрідка відзначаємо форми родового відмінка: *тисячи золоты^х* [АЖГУ 1635: 101], *тисѣчи золотых* [АК 1611: 30, 52] та знахідного: *тисѣчу золоты(х) ѿ(т)бирати* [АК 1611: 46], *суму тисѣчу золоты(х)* [АК 1611: 354] тощо. Водночас числівник *тисяча*, поєднуючись із простими кількісними числівниками, утворює з ними складені числові назви у формах: називного відмінка *чоты^рнадъца^м тисѣче^н золоты^х* [АЖГУ 1635: 121], *две тисѣчи золоты(х)* [АК 1611: 109]; родового: *дво(х) тисѣче(и) золоты(х)* [АК 1611: 140, 226], *п~нзе(и) дво(х) тисѣче(и)* [АК 1611: 228], *ѿ^олу^р дво^х тисѣче^н золоты^х* [АЖГУ 1635: 104], *трохъ тисѣче^н конѣ^х* [АЖГУ 1590: 73], *пяти тисѣче(и) золоты(х)* [АК 1611: 116, 347], *су(м)мы ше(сти) тисѣче(и)* [АК 1611: 28], *сумы ше(с)ти тисѣче(и)* [АК 1611: 361], *ѿсм тисѣчей коп грошый* [СУМ 16-17 VIII: 51], *сорокү тисѣче(и)* [СУМ 16-17 XIV: 35]; знахідного відмінка: *две тисѣчи копъ* [АЖГУ 1590: 49], *взяли бѣлицъ две тисѣчи* [АК 1611: 33], *позычили... две тисѣчи золоты(х)* [АК 1611: 225], *на три тисѣчи* [АК 1611: 35], *на три тисѣче^н золотых* [АЖГУ 1635: 136], *на три тисѣчи золотыхъ* [АК 1611: 135], *сумою чотыри тисѣчи золоты(х)* [АК 1611: 116], *заложивши...тисѣче(и) чтыри* [АК 1611: 142], *ѿ чотыри тисѣчи* [АК 1611: 55], *ше(ст) тисѣче(и) золоты(х) маючи* [АК 1611: 361], *ше^{ст} тисѣчи^н ко^н* [АЖГУ 1590: 49], *на се(м) тисѣче(и) золотыхъ* [АК 1611: 61], *двана(д)ца(т) тисѣче(и) ко(н) гроше(и)* [СУМ 16-17 VIII: 53], *петнацат тисѣчей* [СУМ 16-17 XI: 9], *на соро(к) тисѣче(и)* [АК 1611: 61]; орудного відмінка: *тридцатма тисѣчми грошей* [СУМ 16-17 VIII: 51], місцевого відмінка: *в десѣти тисѣчахъ золотыхъ* [АК 1611: 78]. Числівник *тисяча* раніше сприймався як іменник жіночого роду *а*-основи. Проблема походження слов'янської назви числівника *тисяча* в мовознавстві не вирішена: одні

мовознавці вважають його запозиченим, інші – утвореним на спільнослов'янському ґрунті [Лукінова 2000: 265].

Отже, система власне кількісних числівників у текстах пам'яток XVI – I пол. XVII ст. характеризується різноманітністю як за будовою, так і за походженням. Переважно це лексеми для називання вартості речей, величини грошової суми та кількості викрадених предметів. Власне-кількісні числівники здебільшого утворюють з іменниками числівниково-іменникові сполуки. В одних випадках числівник узгоджується з іменником, в інших – вимагає від нього певної граматичної форми. У текстах досліджуваних пам'яток простежується постійна інверсія власне-кількісних числівників, що є відмінним від сучасної української мови, особливо для офіційно-ділового стилю. Числові назви цього розряду переважно успадковані староукраїнською мовою з давньоукраїнської. Проаналізувавши власне кількісні числівники пам'яток, можна зробити висновок, що система власне кількісних числівників, які функціонують у сучасній українській літературній мові, загалом завершила своє формування в староукраїнський період.

Збірні та дробові числівники. При назвах парних і назвах, уживаних у множині, у давньоруській мові відомі були ще числівники *дъвои, дъвоје, дъвоју, обои, обоје, обоја, трои, троје, троја, четверъ, четверо, четвера (четворъ, чътворо, четвора)* і т. д. зі значенням "подвійний", "потрійний", "четвертий", "п'ятірний" і т. д. Маючи дуже вузьку сферу вживання, ці числівники в такій формі в східнослов'янських мовах зникають. Найстійкішими виявилися форми називного – знахідного відмінків однини середнього роду, від яких походять сучасні збірні числівники (*двоє, троє, четверо, п'ятеро*) [Безпалько 1957: 303].

У досліджуваних текстах **збірні** числівники функціонують досить активно. Вони утворюють своєрідні паралелі до власне кількісних числівників у межах одиниць і частково десятків, сполучаючись переважно з іменниками назвами тварин: *конє^н двоє* [АЖГУ 1590: 61], *двоє телятокъ* [СУМ 16-17 VIII: 16], *по двоє ку(р)* [СУМ 16-17 XIV: 44], *двоє голубятъ* [СУМ 16-17 XII: 66], *двоє кУ(р)ча(т)* [СУМ 16-17 XV: 197], *убранєи двоє* [АК 1611: 4]; за *троє курь* [СУМ 16-17 XV: 197], *троє коней* [СУМ 16-17 XII: 4], *покрывала троє* [АЖГУ 1635: 94], *троє гевар* [АК 1611: 34]; *утокъ четверо* [АЖГУ 1590: 51], *коней четверо* [СУМ 16-17 XIV: 58], *четверо звєра(т)* [СУМ 16-17 XV: 117]; *конє пятеро* [АЖГУ 1635: 113]; *яловят шестеро* [СУМ 16-17 IV: 64]; *гусє^н семєро* [АЖГУ 1590: 63]; *ове(и) девєтеро* [АК 1611: 238]; *ку^р десєтеро* [АЖГУ 1590: 1], *кля(ч) десєтеро* [АК 1611: 306], *овець зъ ягняты десєтеро* [СУМ 16-17 VIII: 46]; *озимъковъ двана^дцєтеро* [АЖГУ 1590: 79]; *ку^р пє^нна^дцєтеро* [АЖГУ 1635: 160]; *конє(и) сє(м)на(д)цєтеро* [АК 1611: 62]; *ку^р тридцєтеро* [АЖГУ, 1635: 161] та ін. У поєднанні з власне кількісними

числівниками категорія числівникової збірності інколи поширюється й на більші виміри: *кур тридцат и сємєро* [АЖГУ 1635: 161]. Інколи поєднуються збірний числівник на позначення десятків зі збірним числівником на позначення одиниць: *двадѣцатєро и шєтєро золоты^x* [АЖГУ 1635: 179]. Числівники цього ряду можна виявити лише у формах називного та знахідного відмінків, адже інші їхні відмінкові форми збігаються з формами відповідних власне кількісних числівників. У текстах пам'яток відзначено форми знахідного відмінка збірних числівників: *убранє(и) двоє* [АК 1611: 34], *шалє(и) двоє* [АК 1611: 34], *трое гевар* [АК 1611: 34], *конєⁿ двоє* [АЖГУ 1590: 61], *утокъ четвєро* [АЖГУ 1590: 51], *покрывала ... трое* [АЖГУ 1590: 60], *ку^p чє^mвєро* [АЖГУ 1635: 160], *ку^p пятєро* [АЖГУ 1635: 160], *конє...пятєро* [АЖГУ 1635: 113], *гусєи сємєро* [АЖГУ 1590: 51], *бъчоⁿ ульяниⁿ сємєро* [АЖГУ 1590: 63], *ку^p десєтєро* [АЖГУ 1590: 51], *куръ десєтєро* [СУМ 16-17 XV: 183], *ωзимъковъ двана^oцєтєро* [АЖГУ 1635: 179], *ку^p тридцятєро* [АЖГУ 1635: 161] та ін.

До збірних числівників відносимо також специфічні слова, що означають парність: *обидва, обидві, обоє* (й *обе, оба*). Вони також часто зафіксовані в текстах пам'яток. Оскільки цим числовим назвам притаманні ознаки і числівників і займенників, то вони мають повну відмінкову парадигму. Ці числівники сполучаються з іменниками всіх трьох родів і відзначені у формах різних відмінків, зберігаючи двоїнні та різноманітні аналогіїні відмінкові закінчення: називного відмінка (часто субстантивовані): *по(з)вы обадва* [АК 1611: 124], *оба(д)ва были* [АК 1611: 138], *сєдєли оба^oва* [АЖГУ 1635: 131], *уха обе(д)вє порозбиваны* [АК 1611: 189], *руки ... обе(д)вє побитые* [АК 1611: 86], *обедъвє дивки* [СУМ 16-17 XII: 48], *обоє спо(л)нє...зє(з)наваємо* [АК 1611: 225]; родового відмінка: *постановє(н)я обу(д)ву(х) сторо(н)* [АК 1611: 54], *з обудво(х) сторонъ* [АК 1611: 141], *обудвухъ ... Фамілій* [СУМ 16-17 XII: 36], *з обудву(х) сторо(н)* [СУМ 16-17 IV: 19], *обию^x сторонъ* [АЖГУ 1590: 76], *з обо^x боковъ* [АЖГУ 1635: 181], *обею(х) справ* [АК 1611: 145], *обеюх* [СУМ 16-17 XI: 32]; давального відмінка: *обудву сторонамъ даныⁿ* [АЖГУ 1590: 64], *сторонаⁿ обу^oвумъ* [АЖГУ 1635: 105], *обоⁿ сторонаⁿ* [АЖГУ 1635: 108], *сторонаⁿ обудвомъ* [АЖГУ 1635: 109], *обею(м) сторона(м)* [АК 1611: 81], *обою(м) сторонамъ* [АК 1611: 38], *обо(м) сторонамъ* [АК 1611: 51], *обоє(м) сторона(м)* [АК 1611: 154]; знахідного відмінка: *возы оба(д)вє* [АК 1611: 206], *обадва манастыри* [СУМ 16-17 XV: 181], *обадва по(з)вы* [СУМ 16-17 XII: 13], *по(є)рабили посыпали на обе(д)вє сторон(є)* [АК 1611: 256], *обедвє сумє* [СУМ 16-17 XII: 12], *на(с) обу(д)во(х)* [АК 1611: 83], *руки обєдвє* [АК 1611: 85], *обоих панствъ* [СУМ 16-17 VIII: 51], *обею(х) сыно(в)* [АК 1611: 146]; орудного відмінка: *обема сторонами зложи(л)* [АК 1611: 360]; місцевого відмінка: *на рука(х) обудву(х)* [АК 1611: 85], *на обею^x бока^x* [АЖГУ 1590: 77], *по обею(х)*

сторона(х)[АК 1611: 214], на **обо(х)** рука(х) [АК 1611: 59], по **обѣюхъ** инькулехъ [СУМ 16-17 X: 252] та ін.

Варто також відзначити спорадичне вживання числівника **оба** із семантикою ‘двоє’: з **обо(х)** сторо(н) [СУМ 16-17 VIII: 45], **оба** листы [СУМ 16-17 VIII: 45], **обѣ** [СУМ 16-17 XIV: 5].

Спостерігаємо функціонування збірного числівника з речовинними іменниками: **обоє** и мє(д) и пиво [СУМ 16-17 XIV: 47], **рыбы** ... **три(д)цатєро** [СУМ 16-17 XV: 146], **сємєро** хдѣбовь [СУМ 16-17 XV: 225] та іменниками **двое** сонца, **двое** мѣсяца [СУМ 16-17 XII: 91], що не характерно для сучасної української мови.

Отже, найбільш уживаними в досліджуваній період є збірні числівники першого десятка, що виступають у сполученні з іменником, часто субстантивуються, набуваючи значення предметності.

У текстах XVI – I пол. XVII ст. дость часто зафіксовані **дробові** числівники, які кількісно виражають частину від цілого. Конструкцій на зразок *одна третя, дві цілих і три четвертих* у текстах пам’яток практично немає (відзначено лише з *двѣ десєтьхъ чѣстей* [СУМ 16-17 XIV: 77]), що дає підстави зробити висновок про утворення їх пізніше.

Серед квантитативів, що належать до класу дробових, у текстах переважають числівники **полтора / полтори, полтора**. Для системи дробових числівників пам’яток найбільш характерними є квантитативи з елементом поль (**пул-**): *золоты^x три^dцать* и *пу^lтретя* [АЖГУ 1635: 93], по *по(л)третя* золото(з)[о] [АК 1611: 233], *пу(л)третя* золотого [СУМ 16-17 IV: 44], *сто* золоты(х) и *по(л)третя* [АК 1611: 116], *по(л) четвє(р)та* сажъна [СУМ 16-17 IV: 256] по *по(л)чватра* золото(з)[о] [АК 1611: 233], за коⁿ *по^lчвѣ^pти* [АЖГУ 1590: 50], гроше^u *по^lчвѣ^pти* золотого [АЖГУ 1635: 168], *по(л) пята* грош [СУМ 16-17 IV: 82], *повъпєта* золотого [АЖГУ 1590: 168], за коⁿ *по^lшосты* [АЖГУ 1590: 50], куплены^u за *польсєма* золотого [АЖГУ 1635: 168], по *по(л)ω(с)ма* золото(з)[о] [АК 1611: 297], *по(л)ω(с)ма* золотого [АК 1611: 34], ко *копъ польω^cмы* [АЖГУ 1635: 160], *по(л)дєвєты* гроше(и) [АК 1611: 297], *коп по(л)дєвєты* [АК 1611: 297], *По(л)дєвєти* *копы* грош(и) [СУМ 16-17 IV: 217], *полосмнадѣцати* талера [СУМ 16-17 XV: 80], *кур по(л)третя* ста [АК 1611: 297], *пошюста* ста *копъ* [СУМ 16-17 XII: 31].³ Водночас відзначимо, що такі утворення досі функціонують в українських

³ Числові назви такого типу, які позначали змішаний дріб – ціле число з половиною, причому половина не додається до наявного цілого, а одержується через віднімання від наступної одиниці [Лукінова 2000: 309], можуть бути предметом окремого наукового дослідження.

діалектах: *півніита* ‘чотири з половиною’, *півтрики* ‘два з половиною’, *півчетверта* ‘три з половиною’, *півшеста* ‘п’ять з половиною’ [Піпаш 2005: 138-139].

У текстах документів використано числівники *півтора* та *півтори* з першою частиною *пол-* (зрідка *пул-*): *по полтора золотого* [АК 1611: 29], *по по(л)тора гроша* [АК 1611: 56], *золоты^x по^лтора* [АЖГУ 1635: 116], *по(л)тора за(х)цыка* [СУМ 16-17 XI: 38], *тисячє(и) по(л)торы* [СУМ 16-17 VIII: 33], *заговє⁸ши по^лторы недєли* [АЖГУ 1590: 45], *копъ полторы* [АЖГУ 1590: 50], *по пулторы копы гроше^u* [АЖГУ 1590: 53], *монеты...по(л)торы* [АК 1611: 303], *по(л)торы гривны* [АК 1611: 58], *по(л)торы тисєчи возо(в)* [АК 1611: 79], *войска ... по(л)торы тисєчє(и)* [АК 1611: 64].

Також відзначаємо нові форми складні форми числівника *полтораста*: *по^лтораста копъ гроше^u* [АЖГУ 1590: 45], *золоты^x пу^лтораста* [АЖГУ 163: 116], *пу(л)тораста возовъ* [АК 1611: 29], *без по(л)тораста золоты(хъ)* [АК 1611: 31], *золотых по(л)тораста* [СУМ 16-17 VIII: 45], *полтораста золотыхъ* [СУМ 16-17 XV: 144], хоча спорадично фіксуємо давню складену форму *ω по(л)тора ста* [АК 1611: 205].

Числівники *півтора*, *півтори*, *півтораста*, як видно з наведених прикладів, у староукраїнській мові, як і в сучасній українській літературній мові, уже не відмінюються. Про давнє відмінювання відзначених слів, залишки якого траплялися в мові пам’яток цього періоду, може свідчити, наприклад, сполучення *пред полтормасты лѣтъ* (Перестор. поч. XVII ст.) [Безпалько 1957: 317].

Отже, більшість форм збірних та дробових числівників, виявлених у досліджуваній період, із закономірними для української мови фонетичними змінами успадкована сучасною українською літературною мовою та українськими діалектами. Часта фіксація цих квантитативів у мові ділової писемності свідчить про народорозмовну основу тогочасної книжної мови, оскільки сучасному офіційно-діловому стилю, як і науковому, використання числівників цих семантичних класів не властиве.

Неозначено-кількісні числівники. Більшість аналізованих текстів XVI – I пол. XVII ст. належить до офіційно-ділового стилю, у якому часто представлені різні позови, судові розгляди тощо. Предметом позовів були коні, вівці, сідла, сокири, свердла, пилки, долота, різні предмети одягу, взуття та багато іншого рухомого й нерухомого майна. Оскільки такі речі були пограбовані чи пошкоджені, скаржник, називаючи їх у своїй скарзі, указує на їхню кількість, виставляє їм ціну, інколи ж просто заявляє, що така-то річ куплена за певну суму грошей, або ж називає час тривалості чого-небудь. Проте інколи позивач не може назвати точного числа або розміру втрати. Саме тому в текстах використано слова на позначення точно не визначеної, неконкретизованої кількості –

неозначено-кількісних числівників, до складу яких входить порівняно невелика група слів: *немало, кілька, кільканадцять, кількадесят і кількасот*.

Найуживанішим неозначено-кількісним числівником на позначення якоїсь кількості першого десятка є числівник *килка*, представлений різними фонетичними варіантами, як у препозиції до іменника, так і в постпозиції зі збереженням давньої парадигми: *килка ра(з)* [СУМ 16-17 VIII: 45], *стожи^скъ ки^лка сина* [АЖГУ 1590: 11], *квaдрaто(в) ки(л)ка* [СУМ 16-17 XIV: 71], *недeль ки^лка* [АЖГУ 1590: 71], *килка сподницъ* [СУМ 16-17 XIV: 3], *в ко^лко тисячe^н* [АЖГУ 1590: 73], *по килъку кро^м* [АЖГУ 1635: 96], *летъ килъку* [АЖГУ 1635: 118], *раны ки^лку* [АЖГУ 1635: 139], *ра(н) ки(л)ка* [АК 1611: 49]; *ко(л)ко гро(ш)* [СУМ 16-17 XII: 41], *в килъкохъ злоде(и)ства(х)* [СУМ 16-17 XII: 9]; неозначену кількість другого десятка передано за допомогою числівника *килканадцять* у складній формі з різним фонетичним наповненням, зумовленим діалектним впливом, як першої, так і другої частини: *ки(л)канадца(т) перe(л)* [СУМ 16-17 XII: 24], *ки^лкана^дца^ми возовъ* [АЖГУ 1590: 79], *до килканадцат* [СУМ 16-17 VIII: 45], *ки^лкана^дце^м во^з и* [АЖГУ 1590: 79], *ко^лкона^дца^м недe^л* [АЖГУ 1635: 45], *ко(л)кона(д)ца(т) бочок* [АК 1611: 159], *колкoнадцат служебников* [СУМ 16-17 XI: 21], а також полонізмом: *чeляди...мeль при собe ку^лкуна^стъ* [АЖГУ 1635: 97]; неозначена кількість на позначення десятків передається здебільшого складними формами числівника *кількадесят*, хоча спорадично фіксуємо й давні складені форми: *килкудeся(т)* [СУМ 16-17 VIII: 45], *о ко^лко дeся^м чoлoвeкa* [АЖГУ 1590: 81], *колкy дeсeтъ* [СУМ 16-17 VIII: 45], *килка дeсятъ возовъ* [СУМ 16-17 XV: 132]; назви неозначеної кількості сотень представлені як складними, так і складеними утвореннями: *бeрeзъ до килкусот* [СУМ 16-17 VIII: 45], *о ко^лко^см (!) кoзaкo^б* [АЖГУ 1590: 48], *улъeвъ зъ пъчoлaми ...кo^лкoсo^м* [АЖГУ 1590: 48], *ки(л)касoт ч~лe[к]a* [АК 1611: 194], *мo(и) ки(л)касoт ч~лкa* [АК 1611: 195], *нa ки(л)кa сoтъ сани(и)* [АК 1611: 193], *ки(л)кa сo(т) кoнe(и) нa(с)лa(в)ши* [АК 1611: 199], *Килка сoтъ* [СУМ 16-17 XI: 16]. Спрадично відзначаємо неозначену кількість на позначення кількох тисяч (*Килку тисeчe(и)* [СУМ 16-17 VIII: 45], *килькy дeсяты тьсячъ кoнeй* [СУМ 16-17 XV: 114]).

Значно рідше в текстах досліджуваного періоду зафіксовано неозначено-кількісні числівники *мало, немало*: *при нe^н были нeмa^{нo} грошe^н* [АЖГУ 1590: 49], *инь^х нeмaлo рeчe^н* *пoбpaнo* [АЖГУ 1590: 74], *ранъ нe мaлo пo гoлoвe* [АЖГУ 1635: 191], *рeчe(и) нeмaлo* [АК 1611, с. 62], *рeчeй нeмaлo* [СУМ 16-17 XIV: 27], *ра(н) ... нeмaлo* [СУМ 16-17 XII: 4], *книгъ нeмaлo* [СУМ 16-17 XII: 12], *нeмaлo рeчeй* [СУМ 16-17 XII: 31], відзначено також поодинокі вживання числівника *много*: *Мнoгo кoнeй* [СУМ 16-17 XI: 23]

Порядкові числівники. Важливою складовою числівникової системи досліджуваного періоду є порядкові числівники, які в сучасному мовознавстві

второ²⁰на⁰ца^m дня [АЖГУ 1590: 76], *четвѣ^pтогона⁰ца^m* дня [АЖГУ 1590: 44].
Спорадично відзначаємо порядкові числівники на позначення одиниць більшого порядку:
з *двѣ(т)со(т)ного* [СУМ 16-17 XI: 35], *тисечныи* [СУМ 16-17 IV: 15].

Варто зазначити, що в текстах офіційно-ділового стилю представлено значну кількість складених порядкових назв, які вказують на рік запису позову чи скарги (часто на місяць та день) і якими часто починаються записані документи: *Тисеча пятьсотъ шестдѣсят девятого, дня третегонадцат лица* [СУМ 16-17 XV: 134], *тисеча пятьсотъ девѣтъдѣсятъ шостого мѣсяца сѣнтѣбря десятого дня* [СУМ 16-17 XV: 137], *року тисѣча пятьсотъ семдѣсятъ сѣмого* [СУМ 16-17 XV: 141], *въ року тисѣча шѣстьсотъ чотырдѣсятъ осмом* [СУМ 16-17 X: 150], *року ... тисѣча шѣстьсотъ чотырдѣсятъ осмого* [СУМ 16-17 X: 155], *року ... тисѣча пять сотъ шѣстьдѣсятъ сѣмом* [СУМ 16-17 XII: 57] *Тисѣча пя(т)со(т) ѿ (с)мѣдѣсято(з)[о], дѣня шѣ(ст)на(д)цѣто(з)[о] дѣцѣмѣбра* [СУМ 16-17 VIII: 5], *року тисѣча пятьсотъ девѣтъдѣсятъ пятого* [СУМ 16-17 XV: 27], *року ... тисѣча шѣсть дѣсятомъ* [СУМ 16-17 XII: 236], *в году тисѣча пятьсотъ шѣстьдѣсятъ сѣмом* [СУМ 16-17 IV: 89].

Отже, аналіз системи українського числівника XVI – I пол. XVII ст. за матеріалами Житомирських актових книг та Словника української мови XVI – I пол. XVII ст. дає підстави зробити такі висновки:

1. Процес формування системи числівників, як зазначають і інші дослідники, загалом завершився в староукраїнський період, підтвердженням чого є проаналізовані числівники староукраїнської доби.

2. У досліджуваних джерелах виявлено числівники всіх семантичних розрядів, найуживанішими є власне-кількісні (здебільшого назви першого десятка) та порядкові числівники, що зумовлено переважно офіційно-діловим стилем пам'яток. Особливістю функціонування всіх розрядів числівників є використання їх як у препозиції до іменника, так і в постпозиції, причому постпозиційне вживання не свідчить про називання приблизної кількості.

3. Для називання чисел першого десятка виявлено значну кількість числівників у різних фонетичних варіантах (крім числівника *три* та *два* у формі чоловічого роду), які здебільшого демонструють вплив живомовної народної стихії, серед яких переважають *один, два*, менше – *пять, шѣсть*, найменше відзначено *сѣмь, осмь, девѣтъ, дѣсятъ*.

3. Власне-кількісні числівники на позначення чисел від 11 до 19 зафіксовані як нові трансформовані утворення, а для називання порядкових використані також і давні форми, де відмінюються як перша, так і друга частини. У числівниках на зразок *сѣдъмьна^сте* помітний польський вплив.

4. Назви десятків у досліджуваній період функціонують як складні утворення з низкою різних фонетичних варіантів. Водночас відзначаємо відсутність у Житомирських актових книгах числівника *дев'яносто*, натомість ця кількість передається різними фонетичними варіантами числівника *дев'ядесять*. У Словнику української мови XVI – I половини XVII ст. теж найуживанішою форма *дев'ядесять*, хоча водночас в ілюстраціях XVI ст. відзначено і *дев'яносто*. На позначення чотирьох десятків відзначено дві форми – давнішу *чотиридесять* і новішу – *сорок*, водночас така кількість зрідка передається й описовими конструкціями на зразок *тридцять і десять*.

5. Назви сотень представлені у вигляді давніх складених форм та нових складних, які часто зберігають давню парадигму.

6. Складені назви передаються здебільшого за допомогою поєднання частин сурядним сполучником *и*, рідше – безсполучниковим зв'язком.

7. Збірні числівники, виявлені в текстах пам'яток із певними фонетичними відмінностями, називають збірну кількість від *двоє* до *тридцятєро*, як і в сучасній українській мові; усі вони успадковані сучасною українською літературною мовою. Лише складені числівникові утворення *обидва*, *обидве*, які відзначені паралельно з менш уживаними *оба*, *обе*, зберігають давнє відмінювання.

8. Характерними числівникової системи пам'яток є дробові квантитативи з елементом *поль* у різних фонетичних варіантах.

9. Серед неозначено-кількісних числівників домінують *кілька*, *кільканадцять*, *кількадесять*, *кількасот* у різних фонетичних варіантах. Квантитативи *мало*, *немало*, *много* визначені спорадично.

10. Числівники досліджуваних пам'яток найчастіше використані у формі знахідного відмінка, що зумовлено характером текстів: писар або фіксує скільки вкрали / забрали, або скільки чого було.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АЖГУ 1590 – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Упорядник В. М. Мойсієнко – Житомир, 2004. – 280 с.

АЖГУ 1635 – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Упорядник В. М. Мойсієнко – Житомир, 2004. – 280 с.

АК 1611 – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Упорядники А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко – Житомир, 2002. – 390 с.

Арполенко 1980 – Арполенко Г. Л., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – 242 с.

- Бевзенко 1991 – Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1991. – 231 с.
- Безпалько 1957 – Безпалько О. та ін. Історична граматика української мови. – К.: Радянська школа, 1957. – С. 290-318.
- Безпояско 1993 – Безпояско О. К., Городенська К. Г. Русанівський В. М. Числівник у системі частин мови // Граматика української мови. Морфологія. – К., 1993. – С. 142-144.
- Булаховський 1951 – Булаховський Л. А. З історичних коментарів до української мови // Мовознавство. – К., 1951. – Т. 9. – С. 64.
- Вихованець 1988 – Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: "Наукова думка", 1988. – 280 с.
- Вихованець 2004 – Вихованець І., Городенська К. Числівник // Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 151-184.
- Волох 1989 – Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. – К., 1989. – 333 с.
- Горпинич 2004 – Горпинич В. О. Числівник // Морфологія української мови: Підручник. – К.: Академія, 2004. – С. 118-135.
- Доленко 1987 – Доленко М. Т., Дацюк І. І., Кашук А. Г. Сучасна українська мова. – К., 1987. – 349 с.
- Жовтобрюх 1993 – Жовтобрюх М. А. Система частин мови в українській лінгвістичній традиції // Мовознавство. – 1993. – № 5, 6. – С. 3-13.
- Жовтобрюх 1960 – Жовтобрюх М. А. Староукраїнські грамоти як пам'ятки літературної мови // Досліди і матеріали з української мови. – Т. II. – К., 1960. – С. 32-48.
- Жовтобрюх 1980 – Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І. Історична граматика української мови. – К.: Вища школа, 1980. – С. 182-194.
- Жовтобрюх 1972 – Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1972. – 399 с.
- Івченко 1955 – Івченко М. П. Числівники української мови. – К.: Вид-во Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1955. – 143 с.
- Історія 1978 – Історія української мови. Морфологія / За ред. В. В. Німчука, А. П. Грищенка, М. А. Жовтобрюха, В. М. Русанівського, І. П. Чепіги. – К.: Наук. думка, 1978. – 540 с.
- Крижанівська 2010 – Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика. – К., 2010. – 236 с.
- Крижанівська 2010А – Крижанівська Ольга. Числівникові форми в «Актовій книзі Житомирського гродського уряду 1611 року» // Волинь-Житомирщина: Історико-

філологічний збірник з регіональних проблем. – Вип. 22 (I том). – Житомир, 2010. – С. 93-99.

Кучеренко 1961 – Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. – Морфологія. – Київський університет, 1961. – 172 с.

Лукінова 1978 – Лукінова Т. Б. Числівник // Історія української мови. Морфологія. – К., 1978. – С. 126-234.

Лукінова 2000 – Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах. – К.: Наукова думка, 2000. – 370 с.

Микитюк 2003 – Микитюк О. Числівник // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 27-32.

Мойсієнко 2006 – Мойсієнко Віктор. Лексичне та граматичне значення вираження кількості в пам'ятках староукраїнської мови (на матеріалі актових книг Житомирського гродського уряду кінця XVI – XVII ст.) // *Rozprawy slawistyczne: Ze studiów nad gramatyką i leksyką języka polskiego i ukraińskiego*. – Люблін, 2006. – С. 179-185.

Мойсієнко 2006 – Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI-XVII ст. – Житомир, 2006. – 488 с.

Негрич 2008 – Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березові. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 224 с.

Німчук 1991 – Німчук В. В. Підкоморські книги Правобережної України кінці XVI – першої половини XVII ст. (Характеристика мовних особливостей) // Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) / Підгот. до вид. Г. Боряк, Т. Гирич, Л. Гісцова та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 36-56.

Німчук 1961 – Німчук В. В. Словотвір числівників у верхньонадборжавських говірках // Діалектологічний бюлетень. Вип. VIII. – К., 1961. – С. 44-45.

Павлович 1964 – Павлович М. В. Синтаксичні зв'язки кількісних числівників // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 12. – С. 79-81.

Піпаш 2005 – Піпаш Юрій, Галас Борис. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.

Плющ 2005 – Плющ М. Я. Граматика української мови: У 2-х ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. – К.: Вища школа, 2005. – С. 187-198.

Плющ 1971 – Плющ П. П. Історія української літературної мови. – К.: Вища школа, 1971. – 423 с.

Русанівський 2001 – Русанівський В. М. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.

Самійленко 1954 – Самійленко С. П. З історичних коментарів до української мови: Числівник // Українська мова і література в школі. – 1954. – № 4. – С. 3-15.

Супрун 1969 – Супрун А. Е. Славянские числительные: Становление числительных как особой части речи. – Минск, 1969. – 232 с.

Шевельов 1996 – Шевельов Ю. З проблематики формування українського числівника як частини мови // Третій Міжнародний конгрес українців. – Харків, 1996. – С. 94-98.